

ירושתנו

ה'תשפ"א



ספר שנה
לתורתם של חכמי אשכנז
אורחותיהם ומנהגיהם, מסורות
וזכרונות, מחקרים וסקירות

כולל לוח מנהגי בית הכנסת לשנת תשפ"א

ספר אחד עשר

מכון מורשת אשכנז
בני ברק פרוס תשפ"א

ירושתנו

יוצא לאור ע"י מכון מורשת אשכנז
ת.ד. 87 בני ברק

עורכים:

הרב שלמה יהודה ליב הופמן, מודיעין עילית
הרב יוסף שלמה מאיר, אלעד

חברי מערכת:

הרב בנימין שלמה המבורגר, בני ברק
פרופ. מאיר הילדסהיימר, בני ברק
הרב יהודה אהרן הלוי הורוויץ, ירושלים
הרב משה המבורגר, ירושלים

דוא"ל מערכת ירושתנו: yerushaseinu@gmail.com

תוכן עניינים

רבותינו שבאשכנז

פרישת רבינו יחיאל מפריז על מסכת מועד קטן / הרב ישראל אייזנשטיין טו
מגדולי בעלי התוספות היה רבינו יחיאל מפריז, המצוטט רבות בכתבי רבותינו הראשונים, אולם מכתביו כמעט ולא נותר בידינו. חיבורו על מסכת מועד קטן, לדפים ד ע"א - יב ע"א, המקיף את הלכות חול המועד, גנוז היה עד כה בכתב יד, ומתפרסם לראשונה בעריכה דקדקנית, כולל השוואות לדבריו בכתבי תלמידו שכתב אף הוא 'שיטה' למסכת זו ולשאר הראשונים המצוטטים את דבריו.

תשובת המינים / רבי יצחק אייזיק טירנא זצ"ל מג
חיבורו של רבי אייזיק טירנא, ספר המנהגים, הוא המפורסם ביותר בתחומו וזכה לעשרות מהדורות. לעומת זאת, חיבורו האחר, 'תשובת המינים', לא ידוע ועד עתה היה גנוז בכתב יד. חיבור זה נועד לענות על שאלות ה'מינים', הלא אלו הנוצרים, ומצטרף לחיבורים אחרים שנתחברו באותו דור ובסמוך לו.

סדר תשובה למי שהניח תפילין פסולים ימים רבים / רבי יהודה רויטלינגן מילר זצ"ל קה
רבי יהודה רויטלינגן מילר אב"ד בינגא מביא מסורת איש מפי איש מפי השל"ה, על אודות מקרה באחד שבדק את תפיליו והתברר לו שזה שנים רבות הניח תפילין פסולות. הפלא הוא, שבמהלך עשית סדר התשובה שהורה לו השל"ה, זכה לתקן תפילין של נער באותו פסול ממש שהיה בתפילין שלו.

עריכת קידושין במקום מרא דאתרא; תערוכת כלועה בכלי אחר י"ב חודש / רבי יוסף שטיינהרט זצ"ל קח
סמכותו של מרא דאתרא בעריכת קידושין, האצלת סמכות זו לאחרים ושכר הרב על עריכת קידושין, מתבארים מתוך שני מכתבים של בעל 'זכרון יוסף', לצד שאלה הלכתית בענין תערוכת בשר וחלב בכלים שלא השתמשו בהם יותר מ"ב חודש. כשמבין השיטין למדים אנו על טרדותיו הגדולות במלאכת הרבנות של רבי יוסף זצ"ל.

פירושי מגילת איכה / רבי נתן מאז זצ"ל קיג
כתבי רבי נתן מאז זצ"ל, ריש דיינא דפד"מ ובעל 'בנין שלמה', שרובם היו רובם גנוזים שנים רבות בכתב יד, היתה להם עדנה לאחרונה, וכבר יצאו לאור עולם על כמה ממסכתות הש"ס בידי האמונות של הרב מרדכי עמנואל. כאן אנו זוכים לפנים נוספות מתורתו, לפירושו על מגילת איכה, מתוך כתביו על נביאים וכתובים.

שו"ת בענין מילת גוי ופריעת מצוה / רבי משה טוביה זונדהיימר זצ"ל קכא
בעיה עמה עשויים גם מוהלי זמננו להתמודד עמה, היא מילת גוי לשם רפואה. שאלה זו נשאלה לרמ"ט זונדהיימר רבה של האנוי מאת ידידו רבה של פרידברג. בסיום הדיון בשאלה זו הוסיף רמ"ט לפלפל בענין פריעת מצוה, ואם מותר בשבת לעשות מילה ע"י אחד ופריעה ע"י אחר.

פולמוס קבורת אפר הנשרפים / רבי חנוך ארנטרובי זצ"ל קכח
התפשטות ההשכלה בקהילות ישראל ובעקבותיה הנהגת מנהגים הנוגדים את תורת ישראל, הביאה את רבני הקהילות להתמודד עם שאלות קשות. אחת מהן, מה לעשות באלו שביקשו לשרוף את גופותיהם לאחר מיתתם ובני משפחתם מבקשים בדיעבד לקבור את האפר בקבר ישראל. התמודדות זו הביאה לידי פולמוס חריף בין רבני ישראל, שהדים ממנו במאמר זה.

תיקון עירובין בעיר פריז [א] / רבי בנימין שלמה זלמן המבורגר זצ"ל הי"ד קלג
שאלת העירוב בערים גדולות היא עתיקת יומין. אחת הערים הללו היתה פריז. רבי בנימין שלמה המבורגר ששימש בה כדיין ומורה צדק של קהילת 'עדת יראים', שיגר את שאלתו לגרא"י הרצוג. מכתב זה מהווה שריד לתורתו של אותו גאון וצדיק שנספה בימי הזעם.

תיקון עירובין בעיר פריז [ב] / רבי אליהו מונק זצ"ל קלו
בהמשך למאמר הקודם, אף שאלה זו מרבה של קהילת 'עדת יראים' בפריז נשלחה לגרא"י הרצוג. אולם, כפי שמתברר ממקורות אחרים, נשלחה גם לרבי חיים עוזר גרודזנסקי אשר בוילנא, והוא שלחה לרעהו ה'חזון איש' שבאותם ימים כבר התיישב בבני ברק. שאלת חכם זו, עשויה לשפוך אור על תשובת רבי חיים עוזר.

הלכה ותוספות

מכתבים לתקנת הכלל / רבי יהושע ישעיה נויבירט זצ"ל קמא
כחמש שנים לפני פרסום ספרו המונומנטלי 'שמירת שבת כהלכתה' כבר עסק הרב נויבירט זצ"ל בתקנת הכלל והצלתם מאיסורים חמורים, כפי שבא לידי ביטוי באחד ממכתביו המעורר על איסור ריבית בקנייה בתשלומים. במכתב אחר מאותה תקופה ביקש להעיר את תשומת לבו של הרבנות הראשית על חובתה להשרשת יסודי האמונה המתערערת אצל רבים בעקבות השואה האיומה.

חיוב תפילין לכהנים בעבודתם / רבי משה אריה הלוי במברגר זצ"ל קמד
בין כתביו הרבים של רבה האחרון של העיר מץ, רבי משה אריה הלוי במברגר זצ"ל, שנסתלק בשנת תשע"ד, נמצא 'פלפול' העוסק בחיוב תפילין לכהנים בעת עבודתם בבית המקדש. מעין סגירת מעגל מלבן הרב את דברי רבה הגדול של מץ, הלא הוא בעל שאגת אריה, שאת זכרו דאג להנציח בקהילתו.

הערות ועיונים לשו"ת נחל אשכול / הרב שמואל חיים דומב קמז
הערות ועיונים, הוספות וידיעות חשובות מאוצרותיו של הגאון והדיין רש"ח דומב שליט"א, בעקבות תורתו של בעל 'נחל אשכול', שיצאה לאחרונה בהידור רב מתוך ספריו וכתביו ע"י מכון 'שמרי משמרת הקדש' בירושלים.

שיטת הרא"ש ורבתינו שבאשכנז בברכות השחר / הרב עקיבא אולמן קנ
מחלוקת ראשונים היא בהגדרת ברכות השחר, אם נאמרות על עצם הבריאה (כדעת הרשב"א) או שהן ברכות הנהנין (כדעת הרא"ש). ביאור מחלוקת זו מסתעף לגדרי חובת נטילת ידיים שחרית ולפני תפילת מנחה. מחלוקת נוספת בגדרי ברכת התורה, שנחלקו בה הרא"ש ורבתינו תם, מביאה לידי בירור חובת ברכה זו לאחר שנת היום או למי שניעור כל הלילה.

‘פסקי תוספות’ כמקור להשלמת התוספות שלפנינו לפרק מי שהחשיך / הרב ישראל אייזנשטיין..... קנז
עיון ב’פסקי תוספות’ לפרק ‘מי שהחשיך’ במסכת שבת, מגלה שלפני בעל ‘פסקי תוספות’ היו תוספות אחרים לפרק זה מאשר אלו הנדפסים לפנינו. מחבר המאמר, שלאחרונה הולך וחוקר ספרות נשכחת זו ומפרסם מסקנותיו בבמות שונות, מתחקה אחר מקורות מקבילים ל’פסקים’ אלו, בנסיון לשחזר את התוספות שהיו לפני בעל הפסקים.

תקרב רינתי

שלושה פיוטי הושענות הנדפסים לראשונה מתוך כתבי־יד / הרב יעקב ישראל סטל קסה
שלושה פיוטי הושענות, שכפי הנראה יועדו להושענא רבה, ממנהג צרפת שנשתכח ונעלם ברבות השנים והגירוסים, נשמטו ונעלמו מעיני מהדירי מחזור סוכות ‘לפי מנהג אשכנז... ומנהג צרפת לשעבר’, מתפרסמים לראשונה, עם ביאור החושף את מקור הביטויים כמו גם החידושים המסתתרים בפיוט.

נוסח קרבנות המוספים של ראש השנה ושל יום הכפורים / הרב ראובן קצואר קעט
נוסח קרבנות הנאמר בתפילות המוספים של ראש השנה נידון בירושתנו ספר חמישי. בעל המאמר שלפנינו מתפלמס עם המאמר שקדם לו ומצרף לדיון זה את נוסח קרבנות שבמוסף ליום הכיפורים, וחושף את הקווים המשותפים בין נוסחאות של מוספי ראש השנה ויום הכיפורים.

תורת אמן

אשרי העם יודעי תרועה / הרב דניאל יהושע גולדשמידט ריג
מתוך ליבון השאלה: איך הוכתרו עם ישראל בתואר ‘יודעי תרועה’ בעוד שאופן תקיעת ‘תרועה’ רפויה בידינו עד שתיקנו חז”ל שלושה אופני תקיעה לתרועה, מגיע רבה של קהילת אשכנז במודיעין עילית לידי בירור משמעות ‘מנהג’ לעומת ‘תקנה’.

קידוש לבנה בשבת ויום טוב / הרב אליעזר בראדט רכ
שאלת קידוש לבנה בשבת וביום טוב נידונה רבות בספרי הפוסקים. במאמר הנוכחי, תוך כרי בחינת וליבון המקורות הרבים, מציג מחבר המאמר את המקרה כמסוגל לשפוך אור על דרכם של מרן המחבר, הרמ”א ונושאי כלי השלחן ערוך, ובפרט ליחסם למהרי”ל – אבי מנהג אשכנז ובנותיה.

ה’יחוס’ במשנת ה’חתם סופר’ / הרב בנימין שלמה המבורגר רמו
א’ חתם סופר”ס אייניקל’ (נכד החתם סופר) הוא ביטוי שרבים מתגאים בו. אולם מה דעתו של נשוא גאוה זו - החתם סופר עצמו – לשאלת הייחוס? המחבר סוקר בהרחבה סוגיה זו, החל בייחוסו של החת”ס, ועד החובה הנדרשת מנכדי החתם סופר. כולל חיפוש אחר יחוס בשידוכין, ועד כמה דורות משפיע הייחוס.

בינת דורות

יחס הרא"ש לנוסח התלמוד של 'ספרי ספרד' / הרב אהרן גבאי רפז
בתקופת הראשונים נודעו שינויי נוסח רבים בנוסח כתבי היד של ספרי התלמוד, בין מרכזי התורה הגדולים, אשכנז וספרד. הרא"ש, מגדולי חכמי אשכנז שנאלץ להימלט לספרד, ראה מקרוב את שני מרכזי התורה. אף שידועה ומפורסמת דעתו בתשובותיו על מסורת אשכנז העדיפה על מסורת ספרד, דעתו על נוסח ספרי התלמוד נראית כנסתרת בכמה מקומות בספריו. המאמר מבחין בין המקורות ומשליך סדר בסוגיה.

רשימות וציונים אוטוביוגרפיים מאת ר' מנחם אולדנדרוף בכתב יד עברי / אפרים קופפר ז"ל שד
רבי מנחם ב"ר נפתלי אולדנדרוף אשר נולד בשנת ר"י בפרנקפורט-דמיין, ונפטר במסערה שבאיטליה לא לפני שנת רס"ד, היה סופר פורה וגם כתב שירי ידיים, לצד העתקת ותרגום טקסטים עבריים וארמיים ליידיש. על פי אחד מכתבי היד שלו חשף אפרים קופפר פרטים רבים על תולדותיו של סופר זה. המאמר שהתפרסם בידיש תורגם כאן והושלם על פי כתב היד ע"י הרב יואל בינדר, שהוסיף ציונים ומקורות רבים למאמר.

תולדות הגאון כמהר"ר ישעיהו בערלין ז"ל / רבי אברהם ברלינר זצ"ל שטו
תולדותיו של רבי ישעיהו ברלין, שהגותו מפארות את גליונות דפי הש"ס, נסקרו לראשונה בהוצאה שנשא רבי אברהם ברלינר, ממורי בית המדרש לרבנים בברלין, ונדפסו לראשונה בגרמנית ולאחר מכן בעברית בסדרת מאמרים ארוכה בכה"ע 'מגיד משנה'. כאן אוחדו כל המאמרים, נערכו והותקנו בתוספת הערות.

כינויי גנאי לחגאות הנוצרים בלוחות העבריים / הרב נתן נטע בידרמן שלב
חיי היהודים בגולה לצד שכניהם הנכרים הצריך עריכת לוחות שנה - 'עברונות' - בהם צוינו גם חגאות הנכרים לצד התאריך העברי, כדי שיידע היהודי לכלכל את צעדיו ועסקיו עם שכניו. חגאות אלו צוינו תמיד בלשון וכינוי של לעג ובזיון, תופעה שיש לה שורש כבר בימות הנביאים וחז"ל. תופעה זו נסקרת לפי שכחותה במהלך הדורות, תוך השוואה לשני מקורות - האחד בנדפס והשני מכתב יד.

ישיבת פרשבורג בימי ה'כתב סופר' / רבי דוד צבי לווינגר זצ"ל שמ
'ישיבת פרשבורג' שנוסדה ע"י החתם סופר ונמשכה ע"י צאצאיו ממלאי מקומו אחריו, העמידה תלמידים רבים. אחד מהם, תלמידו של בעל 'כתב סופר', העלה את זכרונותיו על הכתב ופרסם בכה"ע 'החרדי' 'דער איוראעליט'. פרסומם כאן לראשונה בתרגום עברי פותח צוהר לתוכני הישיבה, ומכיר לנו את ההנהגה והאווירה של אחת מישיבות אשכנז המפוארות.

והמה בכתובים

עמודים: שנו - שסג

על דמיון ההגיה בין בי"ת רפויה לוא"ו / הרב משה צבי פליישמן | 'לכסות' או 'לנסות'
את השופר - גילוי מכת"י / הרב יחיאל גולדהבר | גילויים חדשים בפולמוס גילוח בחול
המועד / הרב אריה פויכטונגר | הערות לספר עשירי / הרב אלישע חן

כבא הספר

עמודים: שסד - שע

מגנזי אירופה | זכרון שלמה | נהגו ישראל - חג הסוכות

מנהגי בית הכנסת לבני אשכנז בא"י ובחו"ל / לוח לשבתות ומועדי השנה לשנת תשפ"א שעא